

FƏLSƏFƏ VƏ SOSIOLOGİYA PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY
ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

DOI: 10.36719/AEM/2007-2020/53/151-155

Rafail Ayvaz oğlu Əhmədli
AMEA-nın Fəlsəfə institutu
ehmedli.rafail@mail.ru

XIX ƏSRDƏ AZƏRBAYCANDA MİLLİ ŞÜURUN İNKİŞAFINA ABBASQULU AĞA
BAKIXANOVUN VƏ QASIM BƏY ZAKİRİN SOSIAL-SİYASİ GÖRÜŞLƏRİNİN TƏSİRİ

Açar sozlar: milli şüur, milli özünüdərk, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Qasım bəy Zakir, maarifçilər

Key words: national thinking, national identity, Abbasgulu Aga Bakikhanov, Gasim bei Zakir, enlighteners

Ключевые слова: национальное мышление, национальное самосознание, Аббасгулу Ага Бакиханов, Гасым бей Закир, просветители

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xanlıqlarının müstəqilliklərinin əlindən alınması xalqın milli şüurunun inkişafına əngəllər törətməklə yanaşı, ictimai-siyasi fikirdə milli özünüdərkəin tərəqqisi üçün də buxova çevrilmiş, russayağı düşünməyi və onun mövqeyindən çıxış etməyi tələb etmişdi.

Belə bir ağır və mürəkkəb vəziyyət Azərbaycanın yaradıcı ziyalılarını düşündürməyə bilməzdi. Məsələnin ziddiyyətli məqamı ondan ibarət idi ki, bu ziyalılarımızın bəzisi xalqın maddi, sosial-siyasi və iqtisadi vəziyyətinin səbəbini çar Rusiyasının iyrənc müstəmləkəçilik siyasətində deyil, feodalizm quruluşunun qüsurlarında, xüsusilə, dini-fanatizmdə və intellektual gerilikdə görürdülər. Lakin xalqımızın qabaqcıl ziyalıları olan Qasım bəy Zakir, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Kazım bəy və Abbasqulu Ağa Bakıxanov kimi XIX əsrin birinci yarısında fəaliyyət göstərən mütəfəkkirlər xalqın mövcud vəziyyətini məhdud mənada deyil, geniş sosial-siyasi anlamda başa düşür və öz yaradıcılıqlarında ciddi problemlərə toxunmaqdan çəkinmirdilər. Bu düşünlərdən biri və birincisi də məhz Abbasqulu Ağa Bakıxanovdur.

Abbasqulu Ağa Bakıxanovun dünyagörüşünün formalaşması Quzey Azərbaycanın ən ağır və son dərəcə ziddiyyətli bir dövrünə təsadüf edir. Onun sosial-siyasi görüşlərində dövrünün haqsızlıqlarından narazılıq əsasən bədbinlik ruhunda olsa da, o, haqqın və ədalətin qalib gələcəyinə dərin inam bəsləmişdir. Onun sosial-siyasi ideyalarında feodalizm quruluşunun sosial mənzərəsi bilavasitə özünün şəxsi münasibəti ilə bağlıdır. O, yaşadığı cəmiyyətin çətinlik və ağırlıqlarını, xalqının psixoloji aləmini, onların həyata baxışlarını, ona münasibətini dərinlən anlamış, sosial çətinliklərə sağlam yanaşmış, ictimai bələlərin aradan qaldırılmasını xalqın maariflənməsində görmüşdü.

Mütəfəkkirin fikrincə, xalqın əməyi hesabına varlanıb xüsusi imtiyaz daşıyıcılarının maddi və mənəvi rahatlığını təmin edən çirkəbə batmış, siyasi quruluşun ədaləti və mərhəməti olmaz. Müəllifin sosial-siyasi düşüncəsi əsasən xalqın ağır vəziyyətini yüngülləşdirməyə xidmət edirdi. Onun fikrincə, cəmiyyətdə haqsızlıqlar yaradan səbəblərdən biri məhz həmin cəmiyyətin yüksək təbəqələrinin varlanmaq ehtirası, acgözlü-lüyü, var-dövlət yığmaq hərisliyi, tamahkarlığı və tüfeyliliyidir. Əxlaq və ədalətə zidd olan belə qeyri-insani, eybəcər və rəzil keyfiyyətlər insanları bir-birini didib-parçalamağa sövq edir, cəmiyyəti fəlakətə sürükləyir.

Bakıxanov cəmiyyətin rahatlığını insanların yaxşı niyyətli əməllərində və onların arasındakı qarşılıqlı xoş niyyətlərdə görürdü. O, “Hind əfsanəsi” adlı əsərində yazırdı: “Rahatlıq mal-dövlət və vəzifədə deyil, vəziyyətin yaxşılığındadır. Çox vaxt olmuşdur ki, bir kasıb bir tikə çörək tapıb, sakit və şadlıqla yeyib, amma var-dövlət və cah-cəlal sahibləri öz işlərinin dolaşdığı üzündən təşviş və möhnət içində yaşayıblar. Mala, var-dövlətə, sərvətə aludəlik insanları faydalı işlər görməkdən çəkindirir, onları yaxşı əməllərdən uzaqlaşdıraraq şər əməllər törətməyə sövq edir ki, belə vəziyyət cəmiyyəti natəmizliyə, mənəvi şikəstliyə sürükləyir, başqa-başqa naqis hərəkətlər törətməyə yuvarlandırır”. Buna görə də, müəllif insanları, xüsusilə gəncləri gözü dünyaya malında olanlardan uzaq durmağa çağırır və göstərirdi ki, dünya malını sevən və yüksək vəzifəyə həris olan adam dostluğa yaramaz, çünki elə insanlar həmişə öz xeyrini güdüb başqalarına ziyan verməyə çalışırlar (7).

Tədqiqatçılar göstərir ki, Bakıxanovun müasiri olduğu feodalizm quruluşundan və onun haqsızlıqlarından narazılığı, həm də məzlum və əzabkeş xalqın qorunmayan mənafeələrini müdafiə edən sosial-siyasi

motivlər olduğundan məhz xalqın mənafeələrinin müdafiəsi baxımından həmin narazılıq və etirazları həm də ümumbəşəri xarakter daşıyırdı. Böyük mütəfəkkiri, hər şeydən əvvəl, mənsub olduğu xalqın taleyi, Vətənin düşdüyü acınacaqlı vəziyyət düşündürürdü. Doğrudur, Azərbaycan xalqının zorla iki hissəyə parçalanması nəticəsində ölkənin şimal hissəsinin Çar Rusiyasının köləsinə çevrilməsinə bir çar məmuru olaraq münasibətdə onun mövqeyinin qeyri-müəyyənliyi düşdüyü tarixi şəraitdən irəli gələn bir hal kimi qiymətləndirmək olar. Çünki həmin dövrdə Rusiyada kapitalist istehsal münasibətlərinin inkişafı sonradan bir çox xalqların həbsxanasına çevrilərək imperiyanın iqtisadi və siyasi cəhətdən irəliləyəcəyi ümidlərini verirdi. Buna nə dərəcədə əmin olub-olmadığı Bakıxanovun bizə məlum olmayan siyasi mövqeyindəki qeyri-ardıcılıq, şübhəsiz ki, baş verəcək irəliləyişə inamından irəli gəlirdi. Lakin bu imperiyanın sonralar öz tərkibinə qatdığı xalqların başına gətirdiyi bəlaları həmin tarixi şəraitdə və mühitdə görmək hələ mümkün deyildi (7).

Xalq onu öz ideologiyasının müti qulu etməyə çalışan və buna mərhələ-mərhələ nail olan Çar Rusiyasının qanunları ilə yaşamaq istəmir, ona müxtəlif yollarla öz etirazını bildirirdi. Bakıxanov əgər yaradıcılığının ilk illərində Azərbaycanın quzeyinin Rusiya İmperiyasının tərkibinə daxil olmasını müsbət qiymətləndirirdisə, sonralar rus çarizminin Azərbaycanda yeritdiyi müstəmləkə siyasətinin zərərli olduğunu dərk etmiş, hökumətin bir sıra yüksək vəzifəli şəxslərinə göndərdiyi məlumatlarda onları inandırmağa çalışırdı ki, onların Azərbaycan xalqına qarşı yürütdüyü antihumanist siyasəti yolverilməzdir.

Bəllidir ki, Çar Rusiyası müxtəlif ölkələrdə yaşayan xristian hayları kütləvi şəkildə zəbt etdiyi Quzey Azərbaycanın ən səfəli və məhsuldar ərazilərində yerləşdirərək özünə dayaq yaratmağa başlamışdı. Bakıxanov çar hakimiyyəti tərəfindən ermənilərin və erməni Qriqoryan kilsəsinin Azərbaycan xalqı əleyhinə siyasi fitnəkarlığının müdafiə olunduğunu öz kəskin siyasi problemlərə həsr etdiyi məlumatlarında açıq şəkildə ifşa etmiş, Çar Rusiyasının yüksək vəzifəli məmurlarını inandırmağa çalışmışdı ki, bütün bunlar şovinist ermənilərin dəyirmanına su tökməkdən başqa bir şey deyildir.

Abbasqulu Ağa Bakıxanovun sosial-siyasi ideyalarının təhlili göstərir ki, o, feodalizm quruluşunun nöqsanlarını olduğu kimi göstərmiş, elmi yaradıcılığında olduğu kimi sosial-siyasi ideyalarında da yaşadığı cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrinə nüfuz etməyə çalışmış, cəmiyyətin çatışmazlıqları və ədalətsizlikləri ilə heç vaxt barışmamış, insanların qeyri-bərabərliyinə və hüquqsuzluğuna qarşı çıxmaqdan çəkinməmişdir.

XIX əsr Azərbaycan milli şüurunun formalaşmasında xalq üsyanları, Qaçaq hərəkatları və dini-əxlaqi ideyalarla yanaşı, Abbasqulu Ağa Bakıxanovla birlikdə Qasım bəy Zakirin də sosial-siyasi ideyaları mühüm rol oynamışdı.

Qasım bəy Zakir dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə öz tənqidi münasibətini bildirmiş, səlahiyyət sahiblərinin əxlaq və rəftarını, dövrün eybəcərliklərini kəskin şəkildə öz satiralarında ifşa etmişdi. Satirik şair gözü önündə cərəyan edən hadisələrə biganə qalmamış, ədalətsizliklərin aradan qaldırılmasına çalışmış, bu yolda xeyli maneələrlə qarşılaşmışdı.

Tədqiqatçılar göstərir ki, Zakirin “satiralarında özündən əvvəlki ənənəvi inqilabi inkarı yoxdur, irsin təkamülü ideyası var ki, bu ideya birbaşa milli şüurun formalaşmasına xidmət edən amildir... Realist satirada hər şey – Zakirdə öz təbii məntiqi yekununa çatır. Yerli məmurlar, bəy və tacirlər, müstəmləkə rejimi, onun konkret imkanları burada adı və soyadı ilə verilsə də, bu təfəsilat onun yaradıcılığında qanunauyğunluq, həcm isə satira səviyyəsində ümumiləşə bilir” (6).

Xalq və millət anlayışı Azərbaycan milli şüurunun formalaşmasında əsas rol oynadığından Qasım bəy Zakirin satiraları ilə həmahəng səslənirdi. Şairin satiralarının əsas tənqid hədəfi İslamı məzhəb və təriqətlərə ayıran, onu formal ibadət səviyyəsinə endirən, İslam dininin əxlaq anlayışını saxta əhkam və xurafat səviyyəsinə düşürən, şəriət məhkəmələrini açıq aşkar soyğunçuluq vasitəsinə çevirən ikiüzlü ruhanilər, vaizlər, tüfeyli mülkədar, xan, bəy, tacir, baqqal, dağqa, kvartal və çar məmurları idi.

“...Üləmələr üz döndərib xudadən,
Usanmaz bir ləhzə cövrü cəfadən.
...Birindən şikayət edəsən əgər,
Danışanda qoymaz, sözünü kəsər.
Qardaş malı kimi ortadan bölər,
Murovlar olublar oğruya ortaq” (3, 22).

və ya:

...Gecə get cibinə beş-on manat sal,
Gündüz gəlib nırxı-bəhəyə bir bax!” (3, 35).

Qasım bəy Zakir Azərbaycan bədii dilini yeni mərhələyə qaldıraraq məzmunca dolğun, formaca bitkin satirik şeirləri, qoşmaları, gəraylıları ilə həməsrə olduğu şair və yazıçılardan fərqlənmiş, ustad bir sənətkar

kimi ad qazanmışdır. XIX əsrin birinci yarısında Quzey Azərbaycanda milli şüurun formalaşmasında, sosial-siyasi intibahın oyanmasında, milli dilin saflaşmasında Qasım bəy Zakirin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun ictimai məzmunlu şeirləri Azərbaycan milli düşüncəsinin formalaşmasında xüsusi rol oynamışdı 4,

Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayan Zakirin dərin məzmununa malik satiralarında şair Azərbaycan həyatını geniş lövhələrlə əks etdirmiş, dövrün mühüm sosial-siyasi məsələlərinin tipik cəhətlərini ümumiləşdirmiş, feodal üsul-idarəsinin nöqsanlarını açıb göstərmişdir. Sənətkar feodal-patriarxal münasibətlərin hökm sürdüyü cəmiyyətin çürüməyə başlayan qayda-qanunları, istismarçı təbəqələrin əxlaq və rəftarını, bir sözlə, həyatda gördüyü bütün qüsurları və nöqsanları cəsarətlə ifşa etmişdi. Onun amansız həcvindən, acı gülüşlərindən nə bəy, nə xan, nə mülkədar, nə tacir, nə ikiüzlü din xadimləri, nə tüfeyli mülkədar, nə dargə, nə kvartal və nə də çar məmurları yaxalarını qurtara bilməmişdi.

Həyatın vacib məsələlərinə, sosial-siyasi və ictimai ziddiyyətlərinə həsr olunmuş şeirlərində Zakirin dərdi, kədəri aid olduğu xalqın dərdi, kədəri idi. Onun şeirlərində ictimai kədər, ədalətsiz cəmiyyətdən narazılıq hissi çox qüvvətlidir. Onun şeirləri sosial-siyasi haqsızlıqlara qarşı xalq şüurunda güclənən tənqidi münasibətdən, xalq yaradıcılığının realist və satirik məzmunundan qidalanmışdı.

Zakir əsərlərinin əsas tənqid hədəfi onun yaşadığı ictimai mühitdəki haqsızlıq, özbaşınalıq və imtiyazlı hakim təbəqələrdir. O, “Şərin kökü”nü özünü ölkənin ağası hesab edən çar məmurlarında, onlara havadarlıq edən alçaq təbiətli yerli bəylərdə və yaltaq, ikiüzlü ruhanilərdə görürdü. Şair, Mirzə Fətəli Axundova, İsmayıl bəy Qutqaşınıya, Baba bəy Şakirə, Məhəmməd bəy Cavanşir Zəngilaniyə və Şamaxı vilayətinin rəisi M.P.Kolyubakinə yazdığı məktublarında, eləcə də ayrı-ayrı satirik şeirlərində sosial siyasi və ictimai məsələlər – zülmün, özbaşınalıq və haqsızlığın kəskin tənqidi, vətən və xalq məhəbbəti əsas yer tutur. Bu məktublarda ölkəni idarə edənlərin, hakim feodal qüvvələrin əxlaq və rəftarı kəskin tənqid olunur.

Xalqını, vətəninə dərin məhəbbətlə sevdiyi üçün tüfeyli həyat sürənlərə, xalqın əməyi ilə varlanıb eyş-ışrətlə yaşayanlara şair dərin nifrət bəsləyirdi. O dövrdə Qarabağ bəylərinin bir hissəsi rəiyyətin, rəncbərin hesabına yaşayır, gecə-gündüz vaxtlarını eyş-ışrətdə keçirir, zəhmətkeş xalqla ədalətsiz rəftar edirdilər. Zakir isə bəy olmasına baxmayaraq rəiyyətlə birlikdə yer şumlayır, əkin əkir, bağ becərir, qoyun qırxır, onlarla birlikdə bir süfrədə çörək yeyir, onların dərдинə qalırdı. Onun kəndlilərlə dilbir olması, bəzi məsələlərdə onları ayıq salması yerli bəylərin mənafeyinə toxunduğundan illər ötdükcə onun düşmənləri də artmışdı. O dövrdə Qarabağın tanınmış bəylərindən sayılan şair Səfərqulu xan Nəva və gününü yaltaqlıqla, qulluqbazlıqla keçirən Hüseyn bəy Zakirə düşmən münasibət bəsləyirdilər. Zakir əvvəllər şair Səfərqulu xan Nəva (Aşıq) ilə yaxın olmuş, lakin bir müddətdən sonra onun yaramaz hərəkətlərini görüb ondan üz döndərmiş, şeirlərində onun zəhmətkeş kəndliləri incitdiyini, öz mənafeyi və nəfsi xatirinə bir çox ocaqları söndürdüyünü dəfələrlə yazıb göstərmiş, mürdar əxlaqını tənqid etmişdi. 1849-cu ilin oktyabr ayında Şuşa vilayətinin rəisi Tarxan Mauravov böyük bir dəstə ilə Zakirin yaşadığı Qarabağın hakimi Mehdiqulu xanın ona bağışladığı Xındırstan kəndinə basqın edib qoca şairi ailəsi ilə birlikdə həbs edir. Bu dəstədə Zakirə düşmən münasibət bəsləyən, bir çox Qarabağ bəyləri ilə yanaşı Səfərqulu xan Nəva da var idi 5, 5 .

Şairin ifşa etdiyi tipləri “dövlətü malı əndazədən çıxanlar”, mahalı “çapıb talayanlar” olan yerli çar məmurları idi ki, bunlardan biri də Xandəmirov idi:

“Görsən tanımazsan yarımşaqqa,
Çıxıb əndazədən dövlətü malı,
Xandəmirov çaldı-çapdı mahalı
O ki, tutub özün keçəl qurumsaq” (3, 22).

Şair göstərir ki, bu və bunun kimi yaramazlar taun kimi ölkənin hər yerinə yayılmış, xalqın “gününü qara əskiyə bükmüş, sonsuz zorakılıqla məşğuldurlar. Şair satiralarında göstərir ki, idarə və məhkəmələrə soxulmuş şöhrətpərəst adamlar qanunları qorumaq, onlara əməl etmək əvəzinə ölkədə cinayətin, özbaşınalığın həddini aşması üçün özləri şərait yaradırlar. Zakir çar hakimlərinin və yerli ağaların özbaşınalığını, rüşvətə qurşandıqlarını qəzəblə lənətləyirdi:

“Yüz təşnələbi-qəhr olasan, xadimi-dövlət
Verməz bir içim su sana ta almaya dərya.
...Divan demə, hərgiz buna kim, afəti-candır,
Mən söyləmədim, nola ki, məşhuri-cahandır” (3, 86).

Şair əsasən öz tənqidini konkret həyat hadisələrinə əsaslanan sosial-siyasi məsələlər üzərində qurmuş, real həyatda gördüklərinə əsaslanmışdı. Belə ki, Zakirin yaşadığı dövrdə çar hökuməti Azərbaycanda öz müstəmləkəçilik siyasətini həyata keçirərkən gah bəy və mülkədarların hüquqlarını məhdudlaşdıran fərmanlar vermiş, gah bəylərin imtiyazlarını yenidən özlərinə qaytarılması haqqında qərar çıxararaq öz tərəfdarlarının sayını artırmaq məqsədilə “süni bəylər” yaratmağa başlamış, gah bəy və mülkədarların kəndlilər üzərindəki əvvəlki ağalığını təsdiq edən qanunlar çıxararaq xalqın sürətlə təbəqələşməsinə şərait yaratmışdı. Yaranmış bu ziddiyyətli tarixi şərait Zakirin milli şüurun formalaşmasında katalizator rolu oynayan realist satiralarında öz parlaq əksini tapmışdı.

Şair bir-birinin ardınca verilən çar fərmanlarını nəzərdə tutaraq onları lağa qoyur, ifşa edirdi. Təzadlar üzərində qurulan bu şeirdə Zakir bir tərəfdə “tağar-tağar əkilən” arpa, buğda zəmiləri “pərqü balışlı” yatacaqları, bahalı xalılı evləri, bər-bəzəkli xanımı, min түмənlərlə altunu olan bəylər, o biri tərəfdə isə bezə, qədəyə qənaət edən, ac-yalavac əyalından xəcalət çəkən, həsir döşəli evində altına öküz palanı salan, “pula güllə atan” barkeşlər – kəndlilər dururlar. Şair şeirdə həmçinin Çar Rusiyası tərəfindən hüquqları əllərindən alınıb keçən əyyamdakıları yad edib ağlayan, pis yaşamaqdansa, qürbət ölkələrə köçüb getməyi üstün tutan bəylər, mülkədarlar “rəiyyətlə boyunduruq yoldaşı” olduqlarına görə “Çakəri-dilxunu görən canımız” – deyə fəryad qopardıklarını əks etdirmişdi:

“...Bu zülmü insana eyləməz insan,
Saf cana yetişdik aman, ələman!
Bir neçə laməzhəb, adı müsəlman,
Mürtədü məluni görən canımız” (3, 43).

Zakirin satiralarında XIX əsrin birinci yarısındakı mülkədar kəndli münasibətlərinin bir çox mühüm, tipik cəhətləri də öz əksini tapmışdı. Şair bəy və mülkədarların xalqa zülm etməkdə çar məmurları ilə əlbir olduqlarını, onlardan geri qalmadıqlarını, yoxsul, əməkçi kəndlilərlə “insaf və mürvətdən” kənar rəftar etdiklərini kəskin satira atəşinə tutur, yırtıcı təbiətə malik olan, “rəiyyəti şişə taxan” bəylərə, mülkədarlara, xan zadələrə nifrət oyatmaqla, onları hərtərəfli tanıtmaqla mənsub olduğu xalqın milli şüurunun formalaşmasına sosial-siyasi ideyaları ilə xidmət edirdi.

Zakirin başına gələn müsibətlər – Şuşa vilayətinin rəisi Tarxan Mauravovun böyük bir dəstə ilə Xındırıştan kəndinə basqın edib, qoca şairi ailəsi ilə birlikdə həbs edib onu Bakıya sürgün etdirməsi, oğlu və qardaşı oğlu Rüstəm bəyin həbs edilib sürgünə göndərilməsi, qaçaqçılıq edən digər qardaşı oğlu Behbud bəyin tutulub vəhşicəsinə öldürülməsi, ailəsinin dağılması belə şairin yenilməz vüqarını sarsıda bilməmişdi. Şair ona qarşı yönələn bütün haqsızlıqlara etiraz edərək sosial-siyasi mühitlə və zamanla qarşı-qarşıya gəlmişdi. Onun dövründə zülmün daşıyıcıları əllərində və arxalarında hakimiyyət olan təbəqələr olduğundan Zakirin tənqid hədəfi də məhz onlar olmuşdur. O, qanunsuzluqlara, haqsızlıqlara, hərc-mərcliyə, mənəviyyatsızlıqlara qarşı çıxmışdı.

Şair satira və həcvlərində müasirləri olan Səfərqulu xan Nəva, Əmiraslan bəy, Mehdi bəy Kəbirli, Hüseyn bəy, knyaz Xasay kimi konkret, real böyük mülkədar və bəyləri feodal dünyasının yırtıcı, eybəcər nümayəndələri kimi təsvir, təqdim və tənqid edərək onların iç üzünü açıb xalqa çatdırmışdı. Zakir onların pozğun rəftarını, yırtıcı təbiətini ifşa etmək üçün xalqın bədii təfəkküründə kök salmış surətlərdən, xalqa məxsus ifadələrdən, təşbihlərdən gen-bol istifadə etmişdi.

Zakirin tənqid hədəflərindən biri də xalqın sosial-siyasi həyatına nüfuz edən dövrünün ikiüzlü, dələduz, satqın din xadimləri olan qazilər idi. Şair açıq-aydın görürdü ki, şəriət məhkəmələri din pərdəsi altında ölkədə hər cür oğurluğun, quldurluğun artması üçün şərait yaradırlar. Ona görə də, şair çəkinmədən satirik şeirlərində şəriət məhkəmələrinin iç üzünü açıb göstərmiş, bədii təzad vasitələrindən istifadə edərək qazilərin sözü ilə əməli arasındakı ziddiyyətləri aşkar etmiş, sərrast ifadələrlə onlara qarşı öz kəskin tənqidi münasibətini bildirərək məqsədini xalqa çatdırmağa nail olmuşdu:

“...Atlanıb biri çapar Təkləyə day, danə üçün,
Biri də şamü səhər talibi-dirhəm qazi (3, 49-50).

Mövhumat və fanatizmə, dini təriqətlərə, şəriət məhkəmələrinə, mürtəce adətlərə qarşı mübarizədə xalqın sosial-siyasi mənafeələrini müdafiə edən humanist şair Zakirin satiralarının hədəf dairəsi çox genişdir. Onun satirik şeirlərində, mənzum hekayə və təmsillərində feodal cəmiyyətinin xəbis dağğalar, tacirlər, fırıldaqçı həkim və nüsxəbəndlər kimi digər tüfeyli zümrələri də kəskin satira atəşinə tutulmuşdur.

Ümumiyyətlə, Qasım bəy Zakirin feodal qayda və adətlərinə, mürtəce dini ehkamlara, geriliyə, milli zülm və sosial-siyasi ədalətsizliyə, əhalinin hüquqsuzluğuna və savadsızlığına qarşı çıxışları xalqın milli şüurunun formalaşması, onun azadlıq və xoşbəxt gələcək haqqındakı arzuları ilə səsleşir.

Ədəbiyyat

1. Bakıxanov A.A. Bədii əsərləri. Bakı, Azərnəşr, 1964, 290 s.
2. Bakıxanov A.A. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1984, 476 s.
3. Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 2005, səh. 23, 22.
4. Məmmədov K., Q.Zakir, Bakı, "Elm", 1957.
5. Məmmədov Kamran, ön söz Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 2005.
6. Saraçlı Mətanət (Həsənova), Qasım bəy Zakir realizminin xalqın milli düşüncəsinin formalaşmasında yeri Bakı Universitetinin Xəbərləri, № 4, Humanitar elmlər seriyası, Bakı, 2012.
7. Ömərov Vahid, Abbasqulu Ağa Bakıxanov siyasi irsi və insan haqları "Səs qəzeti, 24 may 2016.

The influence of socio-political views of Abbasgulu Aga Bakikhanov and Gasim bey Zakir on the development of national identity in Azerbaijan in the XIX century

Summary

The article discusses the facts of the relationship of our leading intellectuals who were not afraid to touch on the occupation of independence of the Azerbaijani at the beginning of the 19th century, the process of developing national identity, intransigence to the injustices of their time and deep faith in the final victory of truth and justice.

In particular, is analysed a deep understanding of A.A.Bakikhanov's difficulties and hardships of society, people's psychological attitudes, their outlook on life, their attitude to it, a consistent approach to social problems, which saw the elimination of social vices in enlightenment people, the welfare of society in good deeds and mutual good intentions.

At the same time, Gasim bey Zakir's critical attitude to the socio-political events of that time, the exposure of the morals and behavior of those in power, who described the ugliness of his time in his satires, was seen in the feudal rules and customs of reactionary religious doctrines, in backwardness and national oppression.

Влияние общественно-политических взглядов Аббасгулу Ага Бакиханова и Гасым бека Закира на развитие национального самосознания в Азербайджане в XIX веке

Резюме

В статье рассматриваются факты отношения наших ведущих просветителей, которые не боялись коснуться вопросов оккупации независимости Азербайджана в начале 19 века, процесса развития национального самосознания, непримиримости к несправедливостям своего времени и глубокой веры в окончательную победу правды и справедливости.

В частности анализируется глубокое понимание А.А.Бакихановым трудностей и невзгод общества, психологических установок людей, их взглядов на жизнь, отношения к нему, последовательного подхода к социальным проблемам, который видел устранения социальных пороков в просвещении людей, благополучия общества в добрых делах и взаимных благих намерениях.

В то же время изучается критическое отношение Гасым бека Закира к общественно-политическим событиям того времени, разоблачение нравов и поведения властеимущих, который в своих сатирах описывал безобразие своего времени, видел причины этих несправедливостей в феодальных правилах и обычаях реакционных религиозных доктрин, в отсталости и национальном угнетении.

Göndərilib: 19.04.2020 Qəbul edilib: 21.04.2020